

SOVYETLER'İN KUTSAL YERLERE KARŞI POLİTİKASI: AHMET YESEVİ TÜRBESİ ÖRNEĞİ*

Soviet Policy Against Sacred Places: The Example of Aḥmad al-Yasawī Tomb

Talgat ZHOLDASSULY**

Gulnur BAIZHANOVA***

Öz

Çalışmada Sovyet dönemindeki devletin kutsal yerlere yönelik tavır ve eylemleri Hoca Ahmet Yesevi Türbesi örneğinde anlatılmaktadır. Ana ideolojilerinden biri ateizm olan Sovyetler, yeni bir Sovyet toplumunu inşa etmek istiyorlardı. Bu yolda onların önündeki en büyük engellerden biri Sovyet Orta Asya'sındaki yerel halkın dini ve gelenekleriydi. Türkistan coğrafyasında eskiden beri evliyalardan türbelerini kutsal sayma ve ziyaret etme geleneği vardır. Türkistan bölgesindeki bu tür en büyük kutsal yerlerden biri de Hoca Ahmet Yesevi Türbesi idi. Yesevi Türbesi, Orta Asya ve Kazakistan halkları için çok kutsal sayılır ve Sovyetler Birliği'nin her yerinden Müslümanlar tarafından ziyaret edilmiştir. Bu dini gelenek ve bu kutsal mekân, dini yok etmek isteyen Bolşevikler için büyük bir engel olmuştur. Bu şekilde Sovyetler, yerel Müslümanların kutsal yerlerine ve kutsal yerleri ziyaret etme geleneğine karşı savaştılar. Kutsal mekânlara karşı fiili saldırı da propaganda da yapılmıştır. Bolşevikler kutsal yerlerin hiç de kutsal olmadığını kanıtlamaya çalıştılar. Propaganda sadece Ahmet Yesevi Türbesi'ne karşı değil, onun kendi ismine karşı da yapılmıştır. Hatta Komünist Partinin kutsal mekânlara karşı aldığı kararlar birlikte yerel Sovyet İslami Dini İdaresinin fetvası da yayımlanmıştır. Çalışmada bu konu Kazakistan arşiv kaynaklarına dayanılarak anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Orta Asya, Kazakistan, Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Kutsal Yerler.

Abstract

This article briefly explains the attitude and actions of the Soviet state towards the holy places in the example of Khoja Aḥmad al-Yasawī Tomb. Adhering to the ideology of atheism, the Soviets encountered the biggest obstacles in building a new Soviet society. It was the religion and customs of the local people in the Soviet Central Asia. For a long time, people in Turkestan had a tradition of considering and visiting the tombs of the saints as holy. One of the largest holy places in the Turkestan region was the Khoja Aḥmad al-Yasawī Tomb. The Yasawī Tomb is sacred to the peoples of Central Asia and Kazakhstan. Muslims from all over the Soviet Union visited it. This religious tradition and holy place became a great obstacle for the Bolsheviks who wanted to destroy the religion. In this wise, the Soviets fought against the local Muslims' holy places and the tradition of visiting holy places. Both actual attacks and propaganda were made against the holy places. The Bolsheviks tried to prove that the holy places were not holy at all. Propaganda was not made only against Yasawī 's Tomb, but also against his own name. The local Soviet Islamic Religious Administration published a *fatwā* (legal opinion) against the holy places with the decision of the Communist Party. In this study the research was conducted based on Kazakhstan archival sources.

Keywords: The Soviet Union, Central Asia, Kazakhstan, Khoja Aḥmad al-Yasawī Tomb, Sacred Places.

Giriş

Sovyetler Birliği tarihindeki ana ideolojilerden birinin ateizm olduğu bellidir.

* Geliş Tarihi: 17.11.2021, Kabul Tarihi: 10.03.2022. DOI: 10.34189/hbv.102.009

** Korkut Ata Kızıldora Üniversitesi, Tarih Bölümü, zholdassuly2018@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0976-6075>

*** Korkut Ata Kızıldora Üniversitesi, Yabancı Diller ve Tercüme Bölümü, nurymbekkyzygulnur@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9223-8048>

Sovyetler için din, dini anlayış ve dini gelenekler eskiliğin kalıntısıydı ve din adamları ise sömürücü sınıf olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle yeni bir Sovyet toplumunu yaratmak için din, dini gelenek ve nosyonların ortadan kaldırılması gerekiyordu. Fakat Sovyetler iktidara gelir gelmez İslam'a karşı hemen saldırı yapmadılar. Bazı siyasi koşullar nedeniyle 1917 Ekim Devrimi'nden sonraki on yıl boyunca Müslümanların dinine yönelik hiçbir fiili saldırı yapılmamıştır. Çünkü o zamanlar Sovyetlerin Müslüman halkların, Müslüman din adamlarının desteğine ihtiyacı vardı. Ancak o dönemde Sovyetler çok dikkatli bir şekilde hareket ederek yavaş yavaş din karşıtı propagandanın temellerini atmaya başladılar. Daha sonra, dine doğrudan saldırılar gerçekleşmiş ve kitlesel din karşıtı propaganda yoğunlaşmıştır.

Müslüman din adamları siyasi baskı altına alınmış, din eğitimi yasaklanarak dini okullar ve medreseler kapatılmıştır. Camiler de toplu olarak kapatılıyordu, bu da Müslümanların ibadet etmelerini, dini törenleri gerçekleştirmelerini ve dini geleneklerini yerine getirmesini tehlikeli bir durum haline getirmiştir. Türkistan coğrafyasında tasavvufa ve yerli tasavvuf geleneklerine karşı büyük bir propaganda yapılarak bunların ortadan kaldırılması planlanmıştır. Orta Asya halklarının ortadan kaldırılması gereken büyük geleneklerin biri de evliyaların türbesini ve kutsal yerleri ziyaret etme geleneğiydi. Orta Asya'da pek çok kutsal yer bulunuyordu ve bunların en büyüğü dünyaca ünlü Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesiydi. Sovyetler, Kazaklar için "İkinci Mekke" olarak sayılan Ahmet Yesevi Türbesine her yıl çok sayıda ziyaretçinin gelmesinden endişe duyuyordu. Dolayısıyla Komünist Parti ve devlet tarafından kurulan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti'nin fetvası ile hem Ahmet Yesevi'ye hem de onun Türbesinin ziyaret edilmesine karşı propaganda yürütülmüştür.

Ahmet Yesevi Türbesinin Sovyet dönemindeki tarihi ve durumu, adı geçen türbe ile ilgili devlet ve parti kararları ve Türbeyi din karşıtı bir müze, merkeze dönüştürme girişimleri Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi'ni, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Kazakistan Cumhuriyeti Kızılorda İli Devlet Arşiv'i belgeleri anlatılacaktır.

1. Sovyetler'in Tasavvufa ve Kutsal Yerlere Karşı Tutumu

1918-1928 yıllarında Sovyetler İslam'a karşı hoşgörülü davrandılar çünkü onların Müslümanların desteğine ihtiyacı vardı. Bolşevikler İslam dünyasının desteğini kazanmak için Sovyetler Birliğindeki Müslümanları iyice kullandılar. Nispeten o yıllarda İslam'ın durumu Rus Ortodoks Kilisesininkinden daha iyi olmuştur. Aynı zamanda o dönemde yavaş yavaş Sovyet din karşıtı propaganda örgütleri ve basını da oluşturulmuştur (Zholdassuly, 2019, 53-56). 1929-1941'de ise Sovyetler Birliğinde İslam'a karşı doğrudan saldırılar ve kitlesel propaganda yürütülmüştür. Camiler topluca kapanmaya başlamıştır. 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında, devlet Müslümanların büyük mimari anıtlarına el koymuş ve onların dini amaçlar için kullanılmasını yasaklamıştır (Keller, 2001, 178-180). Tasavvuf şeyhlerinin bölgede etkisi de büyüktü. Komünist Partinin kararıyla, tüm din adamlarıyla beraber Tasavvufçulara, işanlara (Türkistan'da sufi şeyhleri) karşı propaganda yapılmaya başlamış ve onların dini faaliyetlerinin durdurulmasına karar verilmiştir. Orta Asyanın bazı bölgelerinde Tasavvufçuların zikir ibadeti de yasaklanmıştır. İşanizmi/işanları itibarsızlaştırmak planlanmıştır. Böylece işanlar ve dervişler aldatıcı ve yalancı olarak adlandırılmıştır.

Komünist propagandacılar kendi derslerinde Tasavvufçular ve evliyalardan bahsederek müridi olan işanları parazit olarak adlandırmışlardır (Keller, 2001, 122, 128, 159).

Dindar insanların ayrımcılığa uğraması, alkol içmeye ve sigara içmeye zorlanmaları da alışılmadık bir durum değildi. Bazı evliyaların mezarları yıkılmış ve değerli eşyaları oradan atılmıştır (Nurtazina, 2008, 14). 1929-1941'de dine saldırı yıllarında cami ve medreselerle birlikte tarihi eser olan türbeler, evliyaların mezarları ve bazı kutsal yerler de büyük hasar görmüştür (Salmonov, 2008, 76). 1930'lu yılların kapsamlı din karşıtı propagandasının üç ana teması vardı, ona göre; 1. Mollalar, işanlar ve diğer din adamları, işçi ve köylü sınıfın düşmanı olarak gösterildi. 2. Bilimsel eğitimin önemi anlatıldı. 3. İslam, kadını ezen ve sömüren bir din olarak yorumlandı. Din adamları alay konusu olarak zenginlerle birlikte işanların da karikatürleri çizilmiştir. Din karşıtı Bezbojnik Dergisinde Ekim 1928'de yayınlanan "İşanlar ve Müritler" başlıklı bir makalede Tasavvufçular dolandırıcı olarak nitelendirilmiştir. Büyük siyasi baskı altına alınan işanların çoğu 1937-1938'deki Büyük Temizlik (veya Büyük Terör) yıllarında yok edilmiştir. Birçoğu ise ortadan kaybolmuş, bazıları dilenci olmuş ve kaçarak komünizme karşı propaganda yapmıştır (Keller, 2001, 162-165, 226). Görüldüğü gibi, Sovyetlerin ana ateist propagandalarından biri, işçi sınıfının düşmanı ve sömürücü sınıf olarak propagandası yapılan tasavvufçulara karşı yapılmıştır. Böylece tasavvufçular ağır bir baskı altına girmiş ve ritüelleri tehlikeli kabul edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşının siyasi koşulları nedeniyle Sovyetlerin din politikası değişerek inananlara görece özgürlük tanınmıştır. Böylece savaşın zor koşullarında Müslüman halkları Nazi Almanya'sına karşı savaşta harekete geçirmek için Müslümanlara din özgürlüğü verilmiştir. Sovyetler Birliğinin Müslüman din adamları da Almanya'ya karşı cihat ilan ederek Müslümanlara çağrıda bulunmuştur. Böylelikle Sovyetler siyasi amaçlar için dini kullanmaktan çekinmediler. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Müslümanlarının yeniden üç dini idaresi kurulmuştur. Onlar; Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti (SADUM), Kuzey Kafkasya Müslümanlarının Dinî İdaresi ve Transkafkasya Müslümanlarının Dinî İdaresi idi. 1930'lu yıllarda işi dondurulan ve merkezi Ufa'da bulunan Rusya Müslümanların Merkez Dinî İdaresi'nin de savaş yıllarında faaliyetleri canlandırılarak 1948'de SSCB ve Sibirya'nın Avrupa kısmındaki Müslümanların Dinî İdaresi olarak yeniden oluşturulmuştur. Bu dini idareler Sovyet hükümetinin desteğiyle kurulmuş ve liderleri devlet tarafından atanmıştır. Dini idarelerin başkanları Sovyetlere sadık olmuştur (Zholdasuly, 2021, 79-88). Çok geçmeden Sovyetler Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti'ni kendi amaçları için, tasavvuf ve kutsal yerlere karşı savaşmak için kullanmışlardır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, halkın başına gelen zorlu imtihanların etkisiyle, halk arasında gözle görülür biçimde yeniden dini canlanma olmuştur. Bazı eski dini gelenekler de yeniden canlanmıştır, onların arasında kutsal yerleri ziyaret etme geleneği de vardı. Bu sadece İslam için değil, Sovyetler Birliği'ndeki tüm dinler için de geçerliydi (Demidov, 1988, 18).

Devlet, savaş sırasında görelî din özgürlüğünü vermiş olsa da tasavvufa karşı olumsuz tavrı hiç değişmemiştir. Sovyetler devlete bağlı dini idarelere üye veya ona kayıtlı olan din adamlarını İslam'ın "resmî" temsilcileri olarak adlandırırken, dini idareye kayıtsız din adamlarını ve sufileri "gayri resmî" İslam olarak adlandırmıştır.

“Resmî” İslam’ı çalışan dört dini idare temsil etmiştir. Tasavvuf “gayri resmî” İslam olarak sınıflandırılmıştır. Sovyetler, tasavvuf ritüellerini “İslam dışı”, “İslam öncesi” olarak adlandırmışlardır. Kutsal yerleri ziyaret etmeyi ise Sufi ritüeli olarak kabul etmişlerdir. Sovyetler ayrıca Sufilere “fanatik”, “şarlatan” ve “parazit” gibi çeşitli isimler de takmışlardır (Eden, 2016, 241-242).

İkinci Dünya Savaşı sırasında nispeten verilen din özgürlüğü nedeniyle 1950’li yıllarda kutsal yerlere yapılan ziyaretler de artmaya başlamıştır. Müslümanların bu tür eylemleri ise komünistleri telaşlandırmıştır. Komünist Partinin 7 Temmuz 1954 tarihli “Bilimsel ve Ateist Propagandadaki Büyük Eksiklikler ve Bunu Geliştirmek İçin Alınan Önlemler Hakkında” isimli kararında, dini ibadetlerin yapılmasının ve kutsal yerleri ziyaret etmenin daha aktif hale geldiği bildirilmiştir. Özellikle Orta Asya’daki kutsal yerleri ziyaret edenlerin daha çok olduğu ve böyle bir “dini önyargılar” ile “hurafelerin” Sovyet halkının bir kısmının bilincini zehirleyeceği ve onların komünizmin inşasına bilinçli ve aktif bir şekilde katılımlarını engelleyeceği ifade edilmiştir (Krivoşeev ve diğerleri, 1987, 51). Böylece Sovyetler kutsal yerlere yeni bir saldırı hazırlıyordu.

Adı geçen karardan iki yıl önce, 25 Mart 1952’de Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti, işanizm ve müridizme, yani tasavvufa karşı “Sahte İşanizm ve Müridizmin, Büyücülük ve Şarlatanlığın Şeriata Aykırılığı Hakkında” adlı özel bir fetvası yayımlanmıştı. 23 Ocak 1959’da ise Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti tarafından “Kutsal Yerler Hakkında” adlı bir fetva kabul edilerek türbelerine inanmanın ve onlara ibadet etmenin Kur’an’a, Peygamber’in hadislerine, şeriata ve tüm müctehidlerin yorumlarına tamamen aykırı olduğu söylenmiştir. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti kendi tarihinde kutsal yerleri ve evliyaların türbelerini ziyaret etmeye karşı birkaç fetva yayımlamıştır. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti’nin tasavvuf karşıtı mücadelesi devlet emriyle yapılsa da, Diniye Nezareti’nin vehhabilik görüşteki başkanı/müftüsü Ziyauddin Babahanov için bu İslam’ı “bidatlaradan temizleme” yolunda kendisinin zaten istediği kutsal bir işti. Ziyauddin Babahanov ve onun Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti’ndeki seçilmiş ekibi Çarlık Rusya’sındaki gibi Sovyetler tarafından da istenilmeyen bir şey olduğu için, tasavvuf ve onun kutsal yerleri ziyaret etme ile evliyaları kutsama gibi gelenekleriyle mücadele etmişlerdir (Zholdassuly, 2021, 149-160). Bu kadar çok Müslümanın kutsal yerleri ziyaret etmesi Sovyetleri çileden çıkardı. Çünkü dine karşı yıllarca verdikleri mücadelenin sonuçları beklentilerini karşılamıyordu. Kutsal yerlere yapılan ziyaret sırasında başka birçok ritüel de gerçekleştiriliyordu. Sovyetler, cami dışında yapılan bu kadar büyük dini gelenek ve ritüelleri kontrol edemedi ve bu dini gelenek gençlerin zihnini de etkiledi. Ateist bir toplum inşa etmek isteyen Sovyetler için bu tür dini gelenekler büyük bir tehlike ve engeldi.

Cami dışı İslam olarak kabul edilen tasavvuf, Sovyetler için de tehlikeli kabul ediliyordu. Çünkü mutasavvıflar, Türkistan coğrafyasında bir yandan kendi yorumları ve yaşama biçimleriyle halkı İslam’a davet ederken, diğer yandan Çarlık ve Sovyet döneminde Ruslara karşı başlatılan çoğu direniş hareketlerini desteklemişler, hatta bazılarına öncülük etmişlerdir. Bu nedenle, Diniye Nezareti devlet tarafından mutasavvıflara karşı tavrı almaya ve kutsal yerlerle mücadele etmeye çağrılmıştır. Halkı

bir araya getirdiği ve dini bir ortam oluşturduğu için tasavvufun önemli unsurlarından olan zikir de yasaklanmıştır. Bu konuda da Diniye Nezareti bir fetva çıkarmıştır. Fetvada, en iyi zikrin, selef ulemasının işaret ettiği gibi Kuran okumak ve onun emirlerini yerine getirmek olduğu söylenmiştir (Erşahin, 2007, 293-294). Mutasavvıflar ilk Sovyet döneminde Ruslara karşı başlatılan çoğu direniş hareketlerini desteklemişlerken, bazı kutsal yerler ise direniş hareketlerinin kalesi olmuştur. Örneğin, Rus İç Savaşı sırasında, Fergana'daki (Özbekistan) isyancılar, Ali adıyla ilişkilendirilen yerel Şahimardan adlı Türbeyi Basmacı Hareketinin bir kalesi haline getirmişler ve Hz. Ali onların hamisi, koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Aziz Şahimardan Türbesinin bakıcı şeyhleri, Basmacılar için düşmandan kurtaracak özel muskalar (*tumar*) yazmışlardır (Klimoviç, 1965, 276). Dolayısıyla bu, Sovyetlerin tasavvuf ve kutsal yerlere karşı verdiği mücadelenin temel nedenlerinden biriydi.

Devletin yasaklamak istediği dini uygulamalardan biri de evliyaların türbelerini ziyaret etmektir. Kutsal yerlere karşı mücadelenin zirvesi 1959-1964 yılları arasında, Kruşçev'in din karşıtı saldırıları döneminde gerçekleşmiştir. Ziyauddin Babahanov'un liderliğindeki Diniye Nezareti'nin ikinci nesli, tasavvufa radikal bir yaklaşım benimsediler. 1960 ve 1970'lerde onun İsmail Mahmud Sattiyev, Abdullojon Kalonov gibi seçilmiş ekibi için en önemli olan şey, halkı evliya kültüründen, tasavvuf geleneğinden uzaklaştırmaktı. Ancak Orta Asya'nın bazı bölgelerinde mutasavvıfların saygınlığı Diniye Nezareti temsilcilerinden daha yüksekti. Diniye Nezareti'nin evliya kültürünü enerjik bir şekilde reddetmesi ve türbe ziyaretine karşı savaşması, halkın Ziyauddin Babahanov ve yardımcılarının Hanefiliği terk ettiğinden şüphelenmesine yol açmıştır (Tasar, 2017, 125-126, 155-156). Sovyetlerin tasavvufa ve kutsal yerlerin ziyaret edilmesine karşı olumsuz tutumu Sovyetler Birliğinin çöküşüne kadar devam etmiştir. Ancak halkın kutsal yerleri ziyaret etmeyi bırakmadığı açıktır.

2. Ahmet Yesevi Türbesine Yönelik Ateist Propaganda

Kazakistan'daki en büyük türbe ve buna bağlı olarak en çok ziyaret edilen kutsal yer Hoca Ahmet Yesevi Mozolesiydi. Ahmet Yesevi Türbesi yapılışından itibaren Türkistan coğrafyasındaki en ünlü ve Müslümanlar tarafından en çok ziyaret edilen kutsal yerlerden biriydi. Hatta Aziz Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkistan kentindeki türbesine üç kez ziyaretin Mekke'ye bir hacca denk olduğu konusunda Kazaklar arasında bir görüş vardı. Bu da Yesevi Mozolesinin kutsal yer olarak halk tarafından büyük saygı gördüğünü gösteriyor. Ayrıca Hoca Ahmet Yesevi Türbesine yapılan ziyaret, halk arasında "küçük" bir hac olarak adlandırılmış ve Türkistan'a "İkinci Mekke" denilmiştir (Hazbulatov ve diğerleri, 2020, 116).

1920-1930'da Sovyet döneminin başında, Ahmet Yesevi Türbesinin bulunduğu türbe kompleksini incelemek için A.A. Semenov, M.E. Masson ve N.M. Baçinskiy gibi araştırmacılar tarafından tarihi ve arkeolojik çalışmalar yapılmıştır. 1920'lerde, Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin incelenmesinde devrim öncesi aşamaya kıyasla ileriye doğru büyük bir adım atılmıştır. Kazakistan mimarlık tarihinin Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin incelenmesiyle başladığını söylemek büyük bir abartı olmaz. Hatta insanlar Yesevi Türbesinin onarımı için para toplamışlar. 1930'da Yesevi Türbesindeki araştırma çalışmaları geçici olarak kesintiye uğramıştır (Yolgin, 2013, 109-127). Bu, 1929'da başlayan dine yönelik kitlesel saldırılar dönemine denk geliyor.

Yesevi Türbesinin tarihi bir anıt olarak inceleyen ve restore eden Sovyetler, dini bir merkez olarak ziyaret edilmesini istemediler. Anıtın korunması, o dönemde hüküm süren militan ateizmden çok olumsuz etkilenmiştir. Örneğin, 1926'da Orta Asya Müzeler ve Eski Eserleri ve Tabiat Anıtlarını Koruma Komitesi, Türkistan kentindeki türbenin korunması için daimi bir komisyon kurma girişiminde bulunmuştur. Ancak, Çimkent şehrinde bulunan Sırderya İl Müzesi müdürüne göre, Türkistan'daki yerel yetkililer bu işi dini korumaya yönelik bir eylem olarak görmüşler ve komisyon üyesi Sadyk Utegenov polis tarafından tutuklanmıştır (Muminov ve diğerleri, 2017, 76-77).

Sovyet döneminde, Ahmet Yesevi Türbesi devlet tarafından Kazak halkının birçok seçkin temsilcisinin ve önemli isimlerinin gömüldüğü bir türbe olarak veya Bozkır tarihi için önemli olayların gerçekleştiği tarihi bir anıt olarak değil, sadece Ortaçağ mimarisinin bir anıtı olarak kabul edilmiştir. Belgelerin fonları, Kur'an'ın el yazmaları ve diğer değerli sergiler kimsenin umurunda değildi. Böyle kontrolsüz bir durumda mezar taşlarının çoğu yerlerinden taşınmış, üzerinde çalışılmamış ve altlarında ve çevresinde bulunan mezarlar barbarca tahrip edilmiştir. Bu dönemde, Yesevi Türbesinin kütüphanesinde saklanan eski el yazmaları da ortadan kaybolmuş ve daha sonra bunların sadece bazıları bulunmuştur. İstanbul'da yaşayan Türkistan Hocalarının (Hoca – boy ismidir) soyundan olan İsmetulla Yesevi'ye göre, 1928 yılında Ahmet Yesevi'nin Türkistan şehrinde bulunan torunlarının mal ve mülküne el koyulmuş ve haklarından mahrum bırakılmıştır. Ardından birçoğu eski Sovyetler Birliğinden ayrılmış ya da daha sonra baskı altına alınmıştır (Muminov ve diğerleri, 2017, 80, 83).

1920'lerde Ahmet Yesevi Türbesi hakkında kapsamlı araştırmalar yapan ünlü Sovyet Arkeologu ve oryantalisti M.E. Masson'un, 1930'da yazdığı *Mavzoley Hodja Ahmeda Yasevi* (Hoca Ahmet Yesevi Türbesi) adlı eserinde, "Yesevi Türbesi'ne ibadet etmek için akın eden ziyaretçilerin sayısı yıldan yıla azalmaktadır" diye yazılmıştır. Ziyaret sırasında koyunların da çok daha az sıklıkla kesilmekte olduğu ve bir zamanlar ziyaretçilerin çok değer verdiği muskalara olan talebin de azaldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Masson, Ahmet Yesevi Türbesini Orta Asya'nın Ayasofyası olarak da değerlendirmiştir (Masson, 1930, 12, 19-20).

1930'larda Ahmet Yesevi Türbesinin de din karşıtı saldırılar ve kitlesel propagandalardan zarar görmüştür. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin sembolü olan *Taykazan*, 1936'da Ermitaj Müzesine gönderilmiştir. 2.4 metre genişliğinde, 1.7 metre yüksekliğinde ve yaklaşık 2 ton ağırlığında olan bu dev kazan Emir Timur tarafından yaptırılmıştı (Dastanov, 1967, 18). Yesevi Türbesi ile ilgili el yazmaları ve çeşitli belgeler Sovyet döneminde yok edilmiş, onları koruyanlar baskı altına alınmıştır. Mesela, 1937-1938 yıllındaki siyasi baskı döneminde Türkistan şehrinde ve yakın yerleşim yerlerinde yaşayanlar, Arap harfleriyle yazılmış özel belgeleri, Ahmet Yesevi Türbesinin odalarında veya Atabay köyünün mezarlığında saklayarak kurtarmışlar. İnsanlar kutsal nitelikleri nedeniyle bu belgelerin yok edilmesinden korkmuşlardır. Sonra bu belgeler 1974-1975 yılındaki araştırma seferin katılımcıları tarafından bulunmuş ve Almatıya götürülmüştür (Muminov ve diğerleri, 2017, 3, 67).

1930'lu yıllarda en büyükleri Moskova ve Leningrad'ta bulunan bağımsız din karşıtı müzeler de çalışmıştır. Böyle ateizm müzeleri Orta Asya'nın Taşkent, Almatı gibi şehirlerinde de açılmıştır. 1939 yılında ise Türkistan'daki Hoca Ahmet Ye-

sevi Türbesi binasında da Din Karşıtı Müzesinin şubasını açma planı yapılmıştır. 1939'daki bu projeye göre, Türkistan'da düzenlenecek olan Din Karşıtı Müze için her şey planlanarak personel sayısı belirtilmiştir. Sovyetler tarafından Türkistan kentinin, Orta Asya'daki her türlü dini gericilik yatağı olduğu varsayıldığı göz önüne alındığında, eski Hoca Ahmet Yesevi'nin oturduğu yer olarak Türkistan kentinde bir Din Karşıtı Müze düzenlemenin gerekli olduğu söylenmiştir (Zholdassuly, 2020, 548-550). Sovyetler bu kutsal yeri boşuna seçmedi, bu mekânın Türk halklarının manevi başkenti ve büyük bir dini merkezi ve büyük bir kutsal yeri olduğu için saldırı yapmak istemişler. 1982'den itibaren Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Müzesinde çalışmakta olan tarihçi ve arkeolog Marat Tuyakbayev'e göre, Yesevi Mozolesindeki Din Karşıtı Müze 1939'dan 1941'e kadar faaliyet göstermiştir. Tuyakbayev yaşlılardan, 1941-1945'teki Sovyet-Alman savaşı sırasında, Yesevi Mozolesinin, içinde askerlerin bulunduğu bölgesel bir askeri kışla olduğunu duyduğunu da anlatmıştı (KK1). Yesevi Mozolesindeki Din Karşıtı Müzenin İkinci Dünya Savaşı sırasında kapatılmasının savaşın siyasi koşullarından kaynaklandığı düşünüyoruz.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kutsal yerlere yapılan ziyaretlerin arttığını daha önce belirtmiştik. İkinci Dünya Savaşından sonra Türkistan coğrafyasında, Oş'taki (Kırgızistan) Süleyman'ın Tahtı Dağı, Margilan'ın güneyindeki (Özbekistan) Şahimardan Türbesi, ünlü Sufi Bahaeddin Nakşibendi'nin Buhara (Özbekistan) yanındaki Türbesi ve Semerkant'taki (Özbekistan) Şahi Zinda anıt kompleksi gibi çok ziyaret edilen en ünlü kutsal yerlerden biri de Ahmet Yesevi Türbesiydi (Yazarı yok, 2013, 309-310). Kazakistan'da da Hoca Ahmet Yesevi Türbesinden başka inananlar tarafından çok ziyaret edilen Arıstan Bab, Abdul-Aziz Bab, Iskak Bab, İbrahim Ata, Aysa Bibi, Babaja Hatun ve Kara Han gibi birçok türbeler mevcuttu. Bunların çoğu Kazakistan'ın güney bölgelerinde bulunuyordu. Bu sayılan tarihi anıtların korunması, 23 Eylül 1947 tarihli Kazak SSC Bakanlar Konseyi kararı ile Kazak SSC Bakanlar Konseyi altındaki Mimarlık Yönetimi'ne devredilmiştir. Ondan sonra Mimarlık Yönetimi tüm bu anıtlara koruma ve restorasyon çalışmalarını yürütmeye başlamıştır. Arşiv belgesine göre, bu kutsal yerleri ziyaret etmeye gelen inananlar ayaklarını altlarına sıkıştırarak yere otururlarmış ve Kuran ayetlerini okurlarmış ve varsa sadakaları bakıcı bekçiye, yoksa o zaman türbelerin yanında bulunan bir kutuya bırakırlarmış (KROMA, 1711-fon, 2-liste, 24-dosya, s. 62-64). Böylece devlet, inananların ziyaretini durdurmak ve orayı kontrol etmek için resmi olarak Yesevi Mozolesini Mimarlık Yönetimine devretmiştir.

1940'larda bu tarihi anıtın bakımı için önemli bir şey yapılmamıştır. Savaşın başında, türbe üzerindeki çalışmalar durdurulmuştur. Ancak Mimarlık Yönetimine teslim edilmeden önce, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Mimarlık İşleri Yönetiminin 7 Ağustos 1945 tarihli, Ahmet Yesevi Mozolesi içindeki cami ile ilgili belgesinde; zengin süslemeye sahip olan mozolenin bakıma muhtaç hale geldiği, onun için restore edilmesi gerektiği, ancak restorasyonun, büyük tadilatın tamamlanmasından sonra yapılması gereken bir iş olduğu yazılmıştır. Ayrıca türbenin tüm odalarından cami odasının en harap olduğu, ancak onarımlar yapılırsa restore edilebileceği ifade edilmiştir (KROMA, 1711/1/5/43-44). Mimarlık Yönetiminin bu tür önerileri sonucunda Ahmet Yesevi Mozolesi bu yönetime devredilmiş ve onarım çalışmalarına başlanmış olabilir.

1949'dan itibaren yavaş yavaş türbe üzerindeki araştırmalar başlamıştır. Kapsamlı mimari, arkeolojik ve mühendislik araştırmalara duyulan ihtiyaç olgunlaşarak, 1951-1959'da Yesevi Mozolesinde kapsamlı araştırma ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar, birkaç bilim adamının bilimsel gözetimi altında Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İnşaat Komitesi (*Gosstroy*) Anıtların Korunması Bölümünün emriyle, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İnşaat Komitesinin uzmanlaşmış bilimsel restorasyon üretim atölyesi tarafından gerçekleştirilmiştir (Yolgin, 2013, 141-143). Sovyet döneminde Ahmet Yesevi Türbesi ile ilgili böyle en derinlemesine çalışmalar 1952-1958'de (B.N. Zasytkin, T.Ş. Karumidze, L.Yu. Mankovskaya, K.A. Şahurin) ve 1970-1980'lerde (B.T. Tuyakbaeva, A.N. Proskurin) yapılmıştır (Yazarı yok, 1994, 276). Yani, Ahmet Yesevi Mozolesindeki restorasyon çalışmaları 1950'lerden 1980'lere kadar devam etmiştir. Mozoleye manevi bir merkez olarak değer vermeyen Bolşevikler, onu sadece tarihi bir anıt olarak görmüşlerdir. Sovyetler tarafından sadece Müslümanların türbeyi ziyaret etmesi engellenmekle kalmamış, aynı zamanda türbede bir ateist müzesi açılmaya çalışılmıştır.

1950'lerde Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret eden müminlerin sayısı artmıştır. Arşiv belgelerinde, o yıllarda Ahmet Yesevi Türbesinin, sadece Kazakistan'da değil, tüm Orta Asya cumhuriyetlerinde, Tatar ve Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde de inananlar tarafından saygı gördüğü ve ziyaret edildiği yazılmıştır. 26 Kasım 1958'de yerel yetkililer tarafından, Yesevi Mozolesine 100 ila 150 metre mesafede bulunan kayıtlı Hilivat Camisini başka bir uzak yere taşımaya karar verilmiştir. Bu caminin Yesevi Mozolesi topraklarında bulunduğu için başka bir yere taşımak istendiği söylenmiştir. Bununla beraber, Ahmet Yesevi Türbesindeki restorasyon çalışmalarının tamamlanmasıyla birlikte, türbenin inananlar tarafından ziyaret edilmesinin nihai olarak sona ermesine izin verecek olan yerel irfan müzesine dönüştürüleceği ifade edilmiştir (KROMA, 1711/2/90/42-43). Görüldüğü gibi, camiye gelen inananların Ahmet Yesevi Türbesine gelmesini engellemek için türbe yanında bulunan kayıtlı camiye türbenin yanından uzak bir yere taşımışlardır. Ayrıca türbenin ziyaret edilmesini engellemek için orayı bir müzeye dönüştürmek istemişlerdir.

Böylece, 1950'lerde, kutsal yerleri ziyaret eden inananların sayısının çoğalması bolşevikler endişelendirmiş ve onlar bu dini geleneğe karşı mücadeleli yoğunlaştırmıştır. Komünistler, Yesevi Mozolesini sadece sıradan bir müze değil, ateist bir müzeye dönüştürmeyi planlamıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesinin 28 Kasım 1958 tarihli "Kutsal Yerlerin Ziyaret Edilmesini Sona Erdirmek İçin Alınacak Önlemler Hakkında" adlı Kararının uygulanmasının ilerleyişi ile ilgili partinin 29 Haziran 1959 tarihli raporunda şöyle denilmiştir:

"... Bütün bu mezarlar, eski kültür anıtları olarak Kazak SSC Bakanlar Konseyi Mimarlık İşleri Yönetimine kayıtlıdır. Bunların korunması yerel Sovyet yetkililerin sorumluluğundadır. Bu antik yapılar arasında, Güney Kazakistan bölgesinin Türkistan şehrinde bulunan ve gerek hacmi, gerekse yapım tekniği ve mimari süslemesi bakımından dünyanın eski yapılarından biri ve Orta Çağ'ın değerli anıtı olan Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin özel bir yeri vardır. Ancak bu sadece Kazakistan için değil, aynı zamanda Orta Asya cumhuriyetleri için de önemli bir ziyaret merkezidir. Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, bu türbede cumhuriyet din tarihi müzesini

oluşturmaya karar verdi. Bunun için gerekli sergiler ve literatür seçiliyor ve personeli belirleniyor. Bu müzenin organizasyonu, parti ve Sovyet organlarına Müslüman nüfus arasında doğa-bilimsel ve din karşıtı propagandayı güçlendirmede yardımcı olacaktır” (KRPA, 708/34/1651/175). Böylelikle Sovyetler, Kruşçev'in din karşıtı saldırısı döneminde, din ile mücadele etmek için böyle bir büyük kutsal yerde bile ateist müzesini kurmayı planlamıştır.

Kazak SSC Bakanlar Konseyi bünyesindeki Yetkili Dini Kültür İşleri Konseyi Başkanı Jumaşev'in 5 Haziran 1959 tarihli Raporunda ise:

“Ekim Sosyalist Devriminden önce, Kazakistan'ın tüm bölgelerinden gelen Müslüman inananlar tarafından Kazakistan'da ziyaret edilen tek yer, XIV. yüzyılın sonu ve XV. yüzyılın başlarında Türkistanda inşa edilen Hoca Ahmet Yesevi Türbesiydi.

Eski dönemin değerli bir mimari anıtı olan bu türbe, 23 Eylül 1947 tarihli Kazak SSC Bakanlar Konseyi kararı ile Mimarlık İşleri Yönetimine devredilmiş ve o tarihten itibaren ziyaretçilerin türbenin içine girmesi engellenmiştir. Aynı zamanda, bu devasa yapının mimari bir anıt olarak daha fazla korunması için restorasyon ve onarım çalışmalarına başlamıştır.

Ancak belirtilen tarihten itibaren ziyaretçilerin türbeye girmesine izin verilmesine rağmen, ziyaretçilerin Türkistan şehrine akını, sayısı keskin bir şekilde azalmasına rağmen bu güne kadar devam ediyor. Kazakistanın farklı bölgelerinden ve Orta Asya cumhuriyetlerinden büyük bir ziyaretçi akını, özellikle Müslümanların dini bayramlarında ve Ramazan ayında gerçekleşir.

Türbenin restorasyonu ve tadilatı ile ilgili çalışmalar uzun yıllardır devam ediyor. Bu iş için zaten üç milyondan fazla ruble harcanmıştır. Kazak SSC karar alma organlarının kararı ile bu çalışmaların 1959 yılında tamamlanması gerekmektedir. Restorasyon ve onarım çalışması planına göre, Hoca Ahmet Yesevi türbesi zengin bir parkla çevrili olacak ve orada sineması, konferans salonu ve kütüphanesi olan bir kulüp yapılacaktır. Türbe binasının kendisi bir ateist müzesi olarak açılacaktır.

Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi türbesine ek olarak, bugüne kadar ayakta kalan ve inananlar tarafından “kutsal yerler” olarak kabul edilen 20 türbe bulunmaktadır. ... 1959 yılına kadar, Mimarlık Yönetiminin bölge müdürlükleri, tam zamanlı çalışan bekçileri olmadığı için, bu türbelerin anahtarlarını, türbelerin yakınında yaşayan, “hocalar” olarak adlandırılan ve bu türbelere defnedilen “aziz”lerin soyundan gelenler gibi davrananların ellerine teslim ettiler ve bu kişiler, anahtarları ellerinde olduğu gerçeğini kullanarak ziyaretçileri ücret karşılığında türbenin içine soktular. 1957'de, böyle bir olay Hoca Ahmet Yesevi türbesinde de olmuştur. Hoca Ahmed Yesevi türbesinde geceleri tam zamanlı çalışan bekçiler ücret karşılığında ziyaretçilerin “kutsal” türbeye gitmesine izin vermişler ve sonra bu 4 bekçi değiştirilmiştir. Şimdi, türbelerinin tümünde, kapıların anahtarları “azizlerin torunları”nın elinden alınarak, ilgili yerel Sovyetlerin başkanlarına teslim edildi, böylece artık kimse bu türbelere dua etmek için giremez” denilmiştir (KROMA, 1711/2/87/60-61). Bu belge, Sovyetlerin Yesevi Mozolesi ile ilgili niyetlerini ve planlarını açıkça ortaya koymaktadır. Böylece komünistler Yesevi Mozolesine gelen ziyaretçileri sadece durdurmakla kalmadılar,

aynı zamanda mozolenin anahtarını da ellerinde tutarak içine kimsenin girmesine izin vermediler ve sert bir şekilde kontrol altına aldılar.

Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir şey, bu raporda yazıldığı gibi o zaman Kazakistan'da kutsal yerler olarak kabul edilen ve ayakta kalan türbe sayısı sadece 20 tane değildi. Ondan birkaç kat fazlaydı. Sovyetler ziyaret edilecek kutsal yerlerin sayısını en aza indirmeye çalıştığı görünüyor. Çünkü 1960 yılında sadece Güney Kazakistan bölgesinde önceden var olan ve Sovyetlerin “şarlatan” olarak adlandırdığı kayıtsız din adamlarının kutsal bir yer olarak kullanarak para kazanabileceği yer haline gelen 14 türbenin tespit edildiği ve kapatıldığı kaydedilmiştir. Görüldüğü gibi sadece Güney Kazakistan bölgesinde birçok kutsal yer bulunuyordu. 1960'ta onların hepsi kapatılarak onları inananların toplu bir şekilde ziyaret etmesi durdurulduğu yazılmıştır. Bunların arasında Arıstan Bab ve Hoca Ahmet Yesevi Türbeleri de vardı (KROMA, 1711/1/82/308-309). Böylece kutsal yerlere karşı mücadele yoğunlaştırılmıştır.

Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosunun 19 Nisan 1961 tarihli D.A.Kunaev'in başkanlığındaki toplantı tutanağında:

“... Kazak SSC Bakanlar Konseyi'ne bağlı Gosstroy'a, temelinde islam ve ateizm tarihinin cumhuriyet ateist müzesi oluşturulacak olan “Hoca Ahmet Yesevi” türbesinin onarımını ve restorasyonunu tamamlamak için ek önlemler alma talimatı verilsin.

Kazak SSC Kültür Bakanlığı ve Siyasal ve Bilimsel Bilginin Yayılması Derneği'ne müzenin organizasyonu ile ilgili tüm gerekli ekipmanı, sergileri ve diğer materyalleri hazırlama talimatı verilsin...” denilmiştir (KRPA, 708/34/123/65). Bu arşiv belgelerinden, Kruşçev dönemindeki kutsal yerlere karşı verilen mücadelede, Ahmet Yesevi Mozolesinde ateist müzesi yapılmaya çalışıldığını görmekteyiz.

Halk, devletin kutsal yerlerle mücadelesine karşıydı. Örneğin, 1959'da, Türkistan şehrinde inananlar Cuma namazı sırasında, Ahmet Yesevi Türbesinin son kapatılmasıyla ilgili oradaki SADUM'un kayıtlı imamını sorgulamışlar. İmam, Emir Timur'un bu türbeyi sadece kendi haysiyetini yükseltmek için inşa ettiğini ve Timur'un Müslümanlara karşı “zulm” ve “kana susamışlığı” ile ünlü olduğunu propaganda etmiştir (Tasar, 2017, 222). Böylece devlet ve devletin imamları, Yesevi Türbesi ve onu inşa eden Emir Temir aleyhine propaganda yapmışlardır. Ahmet Yesevi Mozolesinin Kruşçev döneminde ateist müzesi olarak kullanılması planlanmasına rağmen restorasyon çalışmaları tamamlanmamış ve o dönemde böyle bir müze açılmamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda da türbe için böyle bir plan izlenmeye devam etmiştir.

1966'da, Ramazan Bayramı günleri, Çimkent'ten ve Kazakistan'ın diğer illerinden gelen inananlar Hoca Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret etmişlerdir. Ramazan ve Kurban Bayramı günlerinde bayram namazlarının ardından ziyaretçiler küçük gruplar halinde Yesevi Türbesine giderek dua ediyorlardı. Ziyaretçiler türbenin içine giremezlerdi. Bazı dine inanmayanlar ise türbeyi tarihi eser olarak ziyaret ediyorlardı. 1966'da türbede bir kütüphane bulunmuş ve birçok oda ise boş olmuştur. Bolşevikler tarafından bilimsel ve ateist propagandanın merkezi haline gelmesi gereken bir ateizm müzesi düzenlemek için Ahmet Yesevi Türbesinin boş odaları ile büyük salonunun kullanılması tavsiye edilmiştir (KROMA, 2079/1/2/16). Ancak Sovyetlerin tüm

engellemelerine ve saldırılarına rağmen, uzaklardan gelen inananlar Ahmet Yesevi Mozolesini ziyaret etmeye devam etmişler. Örneğin, 1966'daki dini bayramda Ahmed Yesevi Türbesini ziyaret etmeye gelen inananlar arasında Kızılordalılar da olmuştur. 30 Mart - 2 Nisan 1966 tarihleri arasındaki Kurban Bayramı'nda, Kızılorda şehriden 40 mümin Ahmet Yesevi Türbesinde yapılan ibadetlere katılmak için Türkistanı ziyaret etmişlerdir (KOMA, R-808/1/7/48). Aynı şey 1968'deki Kurban Bayramında da tekrarlanmıştır, yani Kızılordalı yaklaşık 30 inanan Yesevi Türbesini ziyaret etmiştir (KOMA, R-808/1/9/67). Fark edildiği gibi, Kazakistan'ın her yerinden özel devlet kurumları, Ahmet Yesevi Mozolesine giden/gelen ziyaretçileri kontrol etmiş ve onu yetkililere bildirmiştir.

İnananlar kutsal yerleri özellikle yaz aylarında ziyaret ediyorlardı. Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi halk tarafından düzenli olarak ziyaret edilmeye devam etmiştir. 1970'te de türbeyi ziyaret eden inananlar içeri girememiş ve dualarını çitin dışında yapmışlardır. Ahmet Yesevi Türbesin'de ateizm müzesi açılmasa bile, 1970 yılında türbede ateist kitaplarla donatılmış özel bir ateizm köşesi (ugolok) bulunmuştur (KROMA, 2079/1/58/39). Ahmet Yesevi Mozolesinde planlanan ateist müzesi açılmasa da içinde bir ateist köşesi bulunduğunu görebiliyoruz.

Sovyetler, dini ziyaret yeri olarak Ahmet Yesevi Türbesinin kutsallığını yok etmeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Arşiv belgeleri, insanların burayı ziyaret etmeyi bırakmadığını gösteriyor. 1973'te Kurban Bayramı günlerinde Aktöbe, Kızılorda ve Çimkent illerinden gelen bazı inananlar, Hoca Ahmet Yesevi Türbesini kutsal bir yer olarak ziyaret etmişlerdir. Ancak, türbeye girmelerine izin verilmemiş, bu inananlar şehirdeki kayıtlı camide bayram namazına katılmış, bayram namazından sonra Hoca Ahmet Yesevi Türbesi çitinin arkasında Kuran okumuş ve dua etmişlerdir (KROMA, 2079/1/127/57). 3-5 Eylül 1978'deki Ramazan Bayramı sırasında Kızılorda ilinin Janakorgan ve Şieli ilçelerinden onlarca mümin Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret etmiştir (KOMA, R-808/1/33/111). Ahmet Yesevi Türbesi, kutsal bir yer olarak Kazakistana gelen yabancı konuklar tarafından da ziyaret edilmiştir. Mesela, Eylül 1979'da, Türkiye'de yaşayan Ospan Altay isimli bir Kazak, Kazakistanın Almatı ve Türkistan şehirlerini ziyaret etmiştir. Yesevi Türbesini ziyaret eden Ospan Altay ondan çok etkilendiğini söylemiştir. Ayrıca Türkiye'de yaşayan Kazaklarda, Yesevi Türbesini üç kez ziyaret etmek Mekkeye hacca gitmekle aynı şey diye bir anlayışın olduğunu da ifade etmiştir (KROMA, 2079/1/198/22-23). Böylelikle Sovyetler ne kadar uğraşırsa uğraşsınlar, Ahmet Yesevi Türbesinin kutsallığını Türk halklarının kalbinden çıkaramadılar. Sovyet döneminde kutsal bir yer olarak ziyaret edilmesi de durmamıştır.

1981-1984 yıllarında Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin restorasyon işlerine katkıda bulunan uzman Jantemir Alimov, devletin Yesevi Türbesini müzeye çevirmekteki amacı, Hazret Sultan Türbesi, yani evliya, mukaddes, kutsallık gibi anlayışları insanların zihninden silerek türbeyi sadece tarih ve kültür müzesine dönüştürmek olduğunu anlatmıştır. Türbenin müze haline getirilmesi için yapılan çalışmalardan dolayı büyük hasar gördüğünü ifade etmiştir. Müzeye dönüştürülecek plana göre, türbenin kapı ve pencereleri kapatılarak tüm havalandırma kanallarının elle kapatıldığını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu gizli bir şekilde yapılan kasıtlı düşmanlık olduğunu söylemiştir.

Alimov kendi anısında, bu konuları Kültür Bakanlığına ve yetkililerine (J. Erkinbekov - Bakan, Ö. Janibekov - Bakan Yardımcısı, D. Jalilov - Mozole Koruma Başkanı) özel mektuplarla bildirdiğini de anlatmıştır (Alimov, 2019, 15-16, 29-31). Jantemir Alimov Aksakal Özbekali Janibekov'un (Komünist Parti üyesi olsa bile) Yesevi Türbesine çok sempati gösterdiğini ifade etmişti. Ayrıca Alimov Aksakal, havalandırma sisteminin bozulduğu türbenin ortasına bir gecede çatıdan yaklaşık 3 bin kilo alçı düşüğünü, Janibekov'e tüm bunların havalandırmanın zarar görmesinden, yani türbenin içinin ıslak olduğundan kaynaklandığını açıkladığını ve bu projedeki hatalardan dolayı dava açacağını bildirdiğini ifade etmişti. Ancak Alimov'a göre, devlet sadece harcanan paranın iade edilmesine karar vermiştir. Karara göre, A.N. Proskurin'in sadece maaşı düşürülmüş, B.T. Tuyakbayeva ise sadece kınanmıştır. Türbeye bu verilen zarardan dolayı kimse cezalandırılmamıştır (KK2).

Ahmet Yesevi Türbesinin müzeye dönüştürülmesinin türbe için tehlikeli olacağını Sovyet bilim adamı L.Yu. Mankovskaya da şöyle dile getirmiştir: "Anıtın müze olarak kullanılması, havalandırma rejimini bozacak ve tonozları tehlikeye atacak şekilde açıklıkların istenmeyen şekilde ısıtılmasına ve kapatılmasına neden olacaktır". L.Yu. Mankovskaya'nın görüşü, sonraki restorasyonun liderleri tarafından tamamen göz ardı edilmiştir (Alimov, 2019, 116).

Nihayet 1978-1979 yıllarından itibaren türbe müze olarak işlev görmeye başlamıştır (Muminov ve diğerleri, 2017, 79). 28 Ağustos 1989'da bu müze "Azret-Sultan" Devlet Tarih-Kültürel Rezerv Müzesi olarak yeniden düzenlenmiştir (Yazarı yok, 1994, 357-359). Bu müzenin ana faaliyetlerinden biri ateist propaganda olmuştur. 1986-1993 yıllarında "Azret-Sultan" Müzesinde çalışan Zikiriya Jandarbek hoca ile yapılan mülakatta, Zikiriya Hoca müzeye ateist sergiler koymaya çalıştıklarını ve orada zaten ateist köşesinin olduğunu anlatmıştı. Ahmet Yesevi Mozolesi'nde Orınbay Dastanov tarafından yönetilen gezici ateist araba kulübü denilen şey olmuştur. Zikiriya Jandarbek hoca, müze araştırmacıları olarak hepimiz şehrin okullarını, eğitim kurumlarını, fabrikalarını ziyaret ederek yılda 2-3 kez ateist dersler veriyorduk ve bu, müze personelinin ana görevlerinden biriydi diyor (KK3). Tüm bu veriler, Yassau mozolesinin ve Yassau mirasının ne ölçüde saldırıya uğradığını ve zarar gördüğünü gösteriyor.

Sonuç

Sovyet döneminde ne kadar ateist saldırı olursa olsun, Hoca Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret edenler hiç durmamıştır. Ancak Yesevi Türbesi, yeni bir komünist, ateist toplum inşa etmeye çalışan Sovyetler için en başından büyük bir engel olmuştur. Çünkü Yesevi Türbesi Türkistan coğrafyasının en büyük kutsal yerlerinden biriydi. Sovyetler dine, yerel halkın dini geleneklerine karşı savaştı. Sovyetler tarafından büyük bir düşmanlıkla karşılanan yerel halkın dini geleneklerinden biri de kutsal yerleri kutsal sayma ve ziyaret etme geleneğiydi. Sovyetler, kutsal yerlerin yanı sıra evliyalık anlayışına ve tasavvufa da düşmandı. Çünkü bunlar komünizm ideolojisine tamamen aykırı şeylerdi. Sovyetlere göre, tasavvuf şeyhleri sömürücü sınıf olarak kabul edilirken, kutsal yerleri kutsal sayma ve ziyaret etme eski dönemlerden kalma bir kalıntı olarak kabul edilmiştir. Böylece Sovyetler, Müslüman halkların zihinlerini bu tür geleneklerden ve anlayışlardan temizlemek istediler. Ancak bu hareket Sovyetler için hiç kolay olmamıştır.

Bolşeviklerin neredeyse tüm Sovyet döneminde, inananların Yesevi Türbesini ziyaret etmesini engellemek için girişimlerde bulunmasına rağmen, türbeye yönelik en şiddetli ateist saldırılar 1930-1940 ve 1959-1964 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Sovyetler, Yesevi Türbesini ziyaret eden inananları durdurmakla kalmamış, aynı zamanda ateist propagandanın merkezi olacak olan din karşıtı bir müzeye dönüştürmek için somut planlar yapmıştır. Sovyetler, Yesevi Mozolesi'ni sadece bir Ortaçağ tarihi anıtı olarak göyerek mozoleyi devlet koruması altına almış ve uzun süreli onarımlar gerçekleştirmiştir. 1950-1960'lı yıllardaki devletin türbeyi ateist müzeye dönüştürme planı gerçekleşirse de mozolenin ateist bir köşesi olmuştur. Bütün ateist propagandalara ve müminlerin türbeye girme yasağına rağmen inananlar türbeyi ziyaret etmekten vazgeçmemişlerdir. Sadece Orta Asya'dan değil, aynı zamanda Tatar ve Başkurt Özerk Cumhuriyetlerinden de inananlar Yesevi Türbesine ziyarete geliyorlardı. Hatta yurtdışından Orta Asya'ya gelen Türk halkları bile türbeyi ziyaret etmiştir.

Tarihi eser olarak yapılan onarım ve restorasyon çalışmaları sonucunda Yesevi Türbesinde ateist müze değil, ateist köşe bulunan tarihi müze açılmıştır. Restorasyon ve onarım çalışmaları türbeye fayda sağladığı gibi zarar da vermiştir. Ateist ideoloji hakim olduğunda bile, mozoleye sempati duyan az sayıda komünist ve bilim adamının olduğunu da belirtmek gerekir. Fakat türbeni müzeye dönüştürmenin türbeye zarar vereceğini söyleyen bilim adamının sesi duyulmamıştır. Ancak bazı yerli Müslüman komünistlerin siyasi sisteme açıktan karşı çıkamaları da Ahmet Yesevi Mozolesi'ne duyduğu sempatiden dolayı onarım ve restorasyon çalışmaları uzun sürdürerek mozolede ateist müzesini açmamış olabilir. Sovyet döneminde türbeye ziyarete gelen müminler hiç durmasa da, dine yönelik acımasız saldırıların olduğu yıllarda onların sayısı azalmıştır. Fakat Sovyetlerin Ahmet Yesevi Mozolesi'ne yönelik eylemleri beklenen sonuçları vermemiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Kazakistan Cumhuriyeti Ortalık Memleketlik Arhivi (KROMA), (Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi)

Fon 1711 - *Upolnomoçenni Sovet Po Delam Religioznıh Kultov Pri Sovete Ministrov V SSSR Po Kazahskoy SSR, 1944-1965* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetşer Birliği Bakanlar Konseyi'ne bağlı Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Dini Kültler İşleri Yetkili Konseyi, 1944-1965).

Fon 2079 - *Upolnomoçenni Sovet Po Delam Religii Pri Sovete Ministrov SSSR Po Kazahskoy SSR, 1966-1974* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetşer Birliği Bakanlar Konseyi'ne bağlı Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Din İşleri Yetkili Konseyi, 1966-1974).

Kazakistan Cumhuriyeti Prezidentinin Arhivi (KRPA), (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi)

Fon 708 - *TsK KP Kazahstana, 1937-1991* (Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, 1937-1991).

Kızılorda Oblası Memlekettik Muragatı (KOMA), (Kızılorda İli Devlet Arşivi)

Fon R-808 – *Upolnomoçenni Sovet Po Delam Religii Pri Sovete Ministrov SSSR Po Kızıldinskoy Oblasti* (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetşer Birliğı Bakanlar Konseyi’ne bağılı Kızılorda İli Din İşleri Yetkili Konseyi).

Sözlü Kaynaklar

KK1: Marat Tuyakbayev ile yapılan mülakatın kaydı, 23.08.2021.

KK2: Jantemir Alimov ile yapılan mülakatın sesli kaydı, 23.08.2021.

KK3: Zikiriy Jandarbek ile yapılan mülakatın sesli kaydı, 23.08.2021.

Yazılı Kaynaklar

Alimov, Jantemir. *Kesene Üşin Küres: Estelikter Men Makalalar*. Almatı: Orhon Yayınları, 2019.

Dastanov, Orınbay. *“Aulieli” Jerler Turalı Şındıq*. Almatı: Kazakistan Yayınları, 1967.

Demidov, S. M. *Legendy i Pravda o “Svyatyh” Mestah*. Aşkabat: Ilım Yayınları, 1988.

Eden, Jeff. “A Soviet Jihad Against Hitler: Ishan Babakhan Calls Central Asian Muslims to War”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 59 (2016), 237-264.

Erşahin, Seyfettin. *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Hazbulatov, A. R. – Şaygozova, J. N. “Jıvaya Traditsiya v Usloviyah Peremen: İnstitut Palomniçestva k Sakralnym Obyektam Turkestanskogo Oazisa (Na Primere Mavzoleya Hodja Ahmeda Yasavi)”. *Materialy İssledovaniy Gorodişça Kultobe: İtogi i Perspektivy, Sbornik Nauçnyh Trudov*. Almatı: KazNIİK Yayınları, 2020.

Keller, Shoshana. *To Moscow, Not Mecca: The Soviet Campaign Against Islam in Central Asia, 1917-1941*. London: Praeger Publishers Yayınları, 2001.

Klimoviç, L. İ. *İslam*. Moskova: Nauka Yayınları, 1965.

Krivoşeev, P. S. vd. *Zakon, Religia, Tserkov*. Taşkent: Uzbekistan Yayınları, 1987.

Masson, M.E. *Mavzoley Hodja Ahmeda Yasevi*. Taşkent: Tipo-Lit Yayınları, 1930.

Muminov, A.K. vd. *İstoriçeskiye Dokumenty Mavzoleya Hodja Ahmada Yasavi*. Astana: Master PO JŞS Yayınları, 2017.

Nurtazina, N. *İslamga Karsı Şabuul*. Almatı: Kazak Universiteti Yayınları, 2008.

Rossiya – Srednyaya Aziya Politika i İslam v Kontse XVIII – Naçale XXI Veka. Moskova: İzdatelstva Moskovskogo Universiteta Yayınları, 2013.

Salmonov, A. M. *Uzbekistanda Musulmon Dinii Muassasa va Taşkilotlar Faoliyati*

Tarihi (1917-1950 yıllar). Fergana: Fergana Devlet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.

Svod Pamyatnikov İstorii i Kultury Kazahstana, Yujno-Kazahstanskaya Oblast. Almatı: Kazak Ensiklopediyası Yayınları, 1994.

Tasar, E. *The Institutionalization of Islam in Central Asia, 1943-1991*. New York Oxford University Press Yayınları, 2017.

Yolgin, Yu. A. *Arheologičeskiye i İstoriko-Arhitekturnyye İssledovaniya Mavzoleya Hodji Ahmeda Yasavi: Vtoraya Polovina XIX veka – Seredina 1950-h Godov: (Oçerki i Materialy)*. Almatı: Gılimi Qazına Yayınları, 2013.

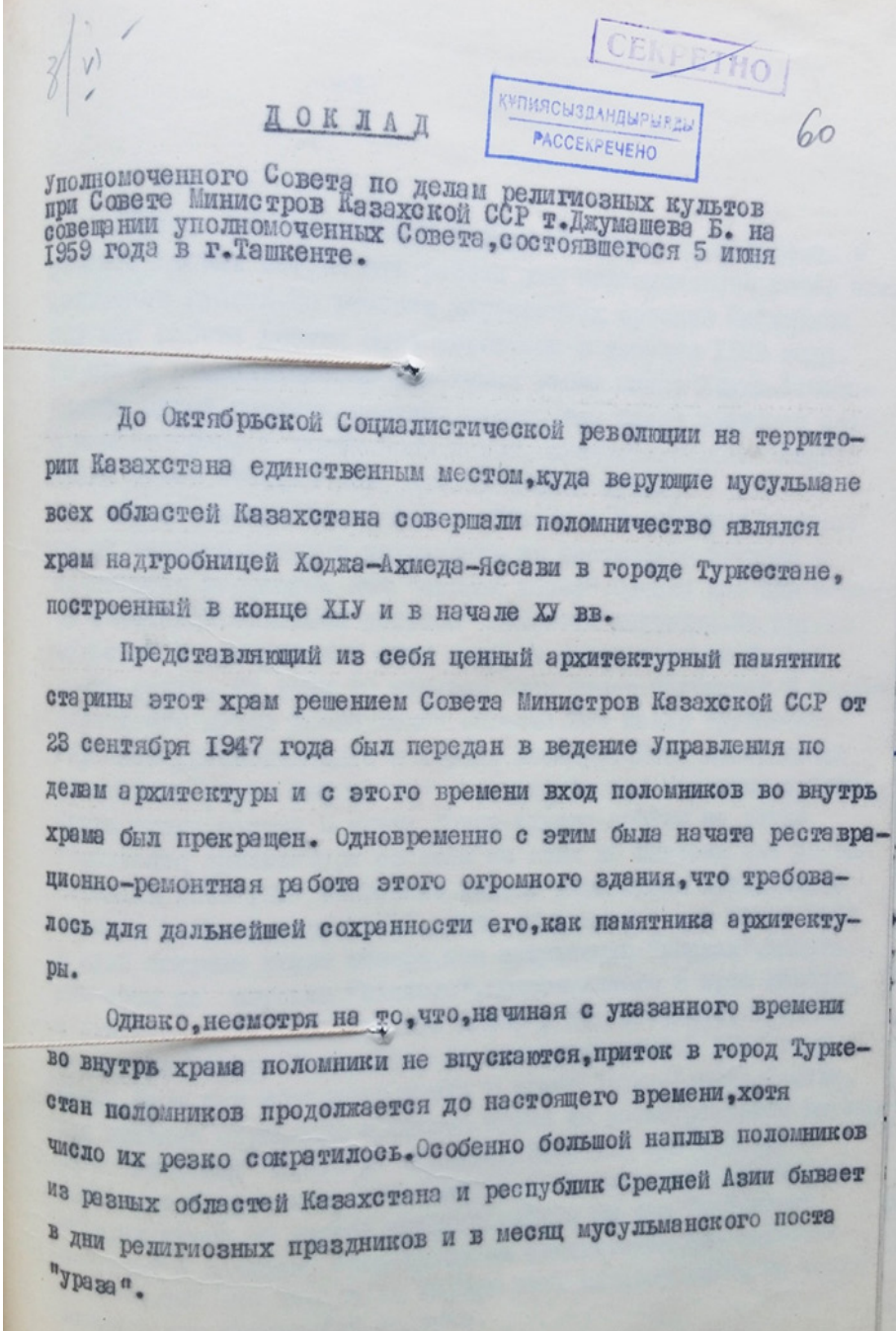
Zholdassuly, Talgat. “Sovet Biyliğinin İslamga Katıstı Sayasatı (1922-1930 jj.)”. *Kazak Tarihi* 8 (2019), 53-56.

Zholdassuly, Talgat. “Sovyet Kazakistan’ında İslama Yönelik Bir Uygulama: Militan Tanrısızlar Birliği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 96 (2020), 531-556.

Zholdassuly, Talgat. *Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diniye Nezareti (1943-1990)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Ekler

Ek 1: Devletin Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nde Ateist Müzesi Açma Planına İlişkin Belge

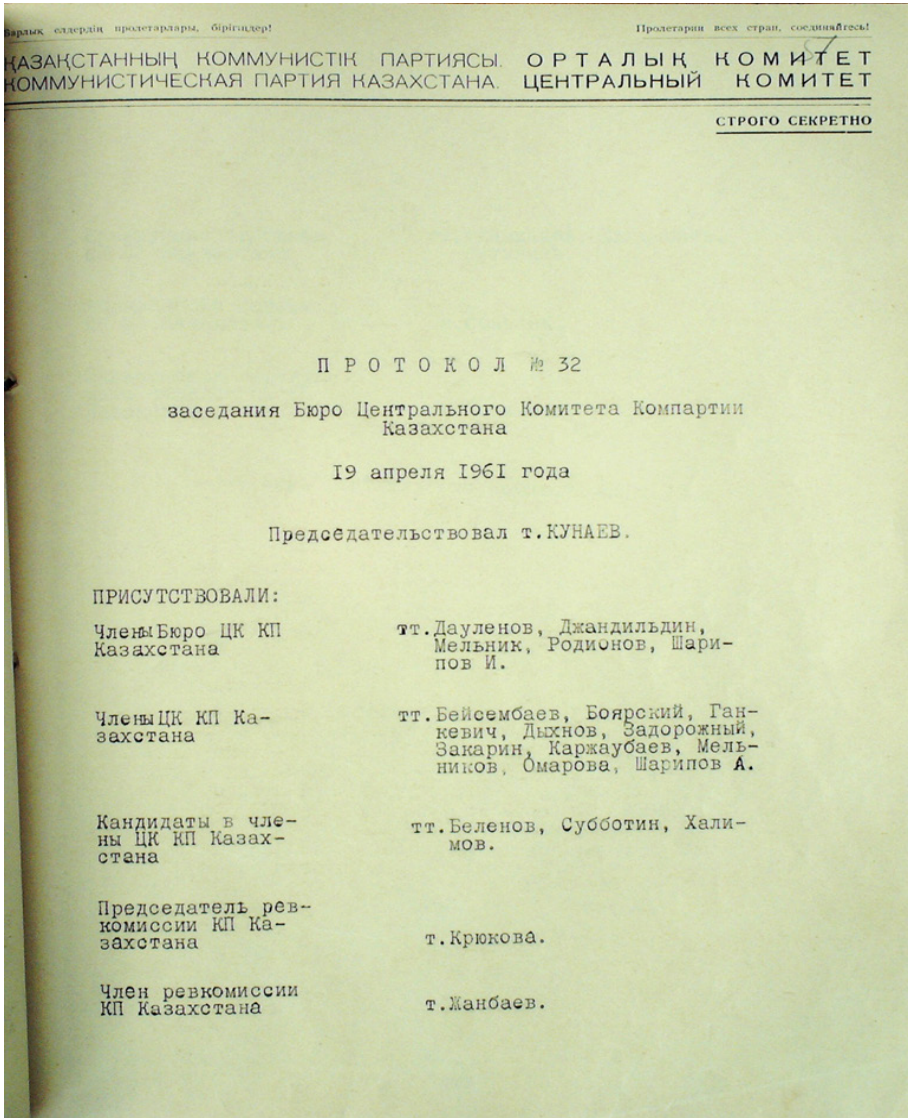
-2-

61

Работа по реставрации и ремонту храма продолжается в течение многих лет. На эти работы уже израсходовано более трех миллионов рублей. По решению директивных органов Казахской ССР эти работы должны быть закончены в текущем 1959 году. По плану реставрационно-ремонтных работ мазар Ходжа-Ахмеда-Яссави будет окружен богатым парком, где будет построен клуб с кинотеатром, с лекционным залом, библиотекой. Само здание храма будет открыто как атеистический музей.

Кроме мазара Ходжа-Ахмеда-Яссави в Казахстане имеется еще 20 мазаров, которые сохранились до настоящего времени и почитаются верующими как "святые места". Однако все эти мазары считаются "святыми местами" местного значения. Из других областей и республик к этим мазарам пономничество бывает очень редко. Из этих 20 мазаров один мазар находится в ведении областного музея Джамбулской области. Это мазар "Эулие-Ата-Кара-хан", расположенный в городе Джамбуле. Этот мазар также состоит на учете Управления архитектуры как памятник старины. Кроме этого мазара и храма Ходжа-Ахмеда-Яссави на учете Управления архитектуры состоят из этих 20 мазаров еще 10 мазаров. До 1959 года областные отделы управления архитектуры, не имея штатных охранников, ключи от этих мазаров передавали в руки живущим возле мазара, так называемым "ходжам", выдающим себя за потомка "святого", похороненного в этом мазаре, и эти ~~люди получали~~ что ключи у них на руках, впускали во внутрь мазара пономников за вознаграждение. В 1957 году такой факт был обнаружен также в храме Ходжа-Ахмеда-Яссави, где штатные охранники в ночное время за вознаграждение впускали к гробнице "святого" пономников, за что все 4 штатных охранника были заменены. Сейчас во всех вышеуказанных десяти мазарах ключи от дверей мазаров изъяты из рук "потомков" "святого" и переданы председателям соответствующих сельских советов, так что теперь во внутрь этих мазаров никто не может входить для свершения моления.

Ek 2: Komünist Parti'nin Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nde Ateist Müzesi Açma Planına İlişkin Bir Belge

10. Поручить Госстрою при Совете Министров Казах-
ской ССР принять дополнительные меры для завершения
ремонта и реставрации памятника "Ходжа Ахмета-Яссави",
на базе которого будет создан республиканский атеисти-
ческий музей истории ислама и атеизма.

Министерству культуры КазССР и Обществу по распро-
странению политических и научных знаний подготовить
все необходимое оборудование, экспонаты и другие мате-
риалы, связанные с организацией музея.